

УДК 061:63(477.53)(091)

ДОВГОРУК Юрій,кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник відділу науково-методичної
роботи та реферуванняНаціональної наукової сільськогосподарської
бібліотеки НААН (м. Київ, Україна)dovgoruk_yura@ukr.netORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6543-895X>

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ГАЛУЗЕЙ ВІТЧИЗНЯНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНСЬКІЙ ВИСТАВЦІ 1863 р.

Метою статті є дослідження підготовки, проведення та результатів 3-ї Полтавської губернської сільськогосподарської виставки 1863 р. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні таких використаних методів як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний та метод системного аналізу, комплексне застосування яких дозволило отримати неупереджені висновки. Наукова новизна статті полягає у тому, що фактично вперше проаналізовано підготовчий і початковий етапи проведення Полтавської губернської сільськогосподарської виставки.

На основі представлених джерел з'ясовано, що Полтавська губернська виставка 1863 р. була важливою подією в економічній та соціокультурній дійсності регіону в досліджуваній період, а також найбільш резонансним і масовим заходом презентації досягнень у галузях сільського господарства та промисловості губернії. Про це, зокрема, свідчить той факт, що для влаштування та управління виставкою був зібраний комітет під особистим головуванням полтавського губернатора, а для організації заходу був запрошений член-кореспондент Імператорського вільного економічного товариства. Такі виставки зайняли важливе місце в економічному і культурному житті Наддніпрянської України.

Даною розвідкою транлюємо думку про те, що історію сільськогосподарських виставок в Україні потрібно детально вивчати. Виставкова діяльність була і є багатофункціональним явищем, що сприяє розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі, зміцненню міжнародних зв'язків, пропаганді технологій та нових видів продукції, товарів і послуг, активізує фінансові потоки, формує інформаційне середовище, яке відображає стан і

тенденції розвитку галузей і товарних ринків. Значення виставкової діяльності, як однієї з динамічних сфер сільського господарства, важко переоцінити.

Ключові слова: сільськогосподарська виставка, Полтава, нагороди, експонати, експоненти, губернія.

POPULARIZATION OF DOMESTIC AGRICULTURAL INDUSTRIES AT THE POLTAVA PROVINCIAL EXHIBITION OF 1863

The purpose of the article is to study the preparation, conduct and results of the 3rd Poltava Provincial Agricultural Exhibition of 1863. The research methodology is based on a combination of such methods as problem-chronological, comparative-historical, retrospective and the method of system analysis, the complex application of which allowed obtaining unbiased conclusions. The scientific novelty of the article lies in the fact that for the first time the preparatory and initial stages of the Poltava Provincial Agricultural Exhibition have been analyzed). Based on the presented sources, it was found that the Poltava Provincial Exhibition of 1863 was an important event in the economic and socio-cultural reality of the region in the studied period, as well as the most resonant and mass event for the presentation of achievements in the agricultural and industrial sectors of the province. This is evidenced, in particular, by the fact that a committee was assembled to organize and manage the exhibition under the personal chairmanship of the Poltava governor, and a corresponding member of the Imperial Free Economic Society was invited to organize the event. Such exhibitions occupied an important place in the economic and cultural life of Dnieper Ukraine.

This report conveys the idea that the history of agricultural exhibitions in Ukraine needs to be studied in detail. Exhibition activity was and is a multifunctional phenomenon that contributes to the development of domestic and foreign trade, strengthening international ties, promoting technologies and new types of products, goods and services, activates financial flows, forms an information environment that reflects the state and trends in the development of industries and commodity markets. The importance of exhibition activity, as one of the dynamic areas of agriculture, is difficult to overestimate.

Keywords: agricultural exhibition, Poltava, awards, exhibits, exhibitors, province.

Постановка проблеми визначається її актуальністю та недостатньою вивченістю в українській та зарубіжній історії науки та техніки. У 1860-х рр. сільськогосподарські, кустарно-ремісничі та промислові виставки (в основному проводилися як одне ціле) в українських губерніях поступово стали масовим

явищем і почали приносити значний прибуток державним структурам і приватним підприємцям. Дослідження обраної теми викликано, крім того, необхідністю переоцінки багатьох важливих аспектів історичного розвитку української сільськогосподарської презентаційної діяльності й більш об'єктивного визначення її місця в соціально-економічних процесах, що відбувалися на теренах України в досліджуваний період.

Аналіз наукових публікацій. Слід зазначити, що комплексних досліджень з історії організації та проведення сільськогосподарських виставок в українських губерніях у 1860-х рр. автором не виявлено. Окремі роботи присвячені або іншим виставкам в інших частинах Російської імперії, або таким, що відбулися в інші періоди. Поряд із цим, окремі аспекти роботи сільськогосподарських виставок, зокрема історію їхнього започаткування у XIX ст. і участь українських кустарів у сільськогосподарських, кустарних та промислових виставках Російської імперії та за кордоном протягом другої половини XIX – початку XX ст., а також соціально-економічне значення та еволюцію виставкової діяльності відобразили у наукових працях Б. Бутник-Сіверський [1], М. Костиця [2], М. Присяжнюк [3], М. Маслов [4], О. Донік [5], Ю. Довгорука [6]. Залишається не повною мірою вивченим питання роботи сільськогосподарських виставок на початковому етапі; крім того, відсутні праці про конкретні виставки даного періоду в українських губерніях.

Мета статті: проаналізувати дані про 3-ю Полтавську губернську сільськогосподарську виставку 1863 р., висвітлити законодавчу базу проведення цієї та інших виставок, порівняти результати виставки з аналогічними першою та другою губернськими виставками в м. Полтаві, охарактеризувати склад учасників, оцінити роботу відділень, представлених на виставці, а також нагороджень експонентів по завершенню заходу.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. сільськогосподарські виставки часто влаштовували разом з великими ярмарками, що привертало до них більше уваги з боку населення. Про це свідчить опис Полтавської губернської виставки 1863 р. Проведена вона була разом з Ільїнським ярмарком по розпорядженню Міністерства державного майна з 2 по 10 серпня (21-29 липня за с. ст.) того ж року. Це була третя губернська виставка в м. Полтаві. Влаштовували їх раз на 5 років. Попередні дві пройшли в 1853 та 1858 рр.

Поряд з великими загальноімперськими виставками у столиці імперії в 1860-х рр. проводилися також обласні та губернські виставки по всій території імперії. У заходах брали участь як дрібні господарі, так і великі поміщики, і навіть іноземні виробники та вчені. Відвідувачами були не лише спеціалісти сільськогосподарських та промислових галузей, а й широка публіка.

У другій половині XIX ст. після відміни кріпосного права та початку капіталізації агровиробництва мали місце суттєві зрушення у структурі та організації сільського господарства українських губерній. Робота селянських та поміщицьких господарств поступово набувала ринкового характеру. Швидко вдосконалювалася робоча техніка, з'являлися нові агротехнології. Сільським господарям дедалі необхідніше було покращувати свої агрономічні навички та ділитися досвідом. З'явилася потреба в організації сільськогосподарських виставок у губернських центрах.

Виставки, що спочатку організовувалися лише за підтримки держави, орієнтувалися на популяризацію сільського господарства та сільськогосподарської промисловості на всій території імперії. Досить швидко губернська влада та місцеві громадські об'єднання переконалися в корисності даної форми стимулювання економіки та звернулися до підтримки галузі як однієї з основних, що приносить значний дохід державі.

На початковому етапі популяризації сільського господарства виставки влаштовувалися в основному під егідою Міністерства державного майна, що було створено у грудні 1837 р. «...для управління державним майном, для піклування над вільними сільськими обивателями та для завідування сільським господарством...» [7].

Правовою основою для влаштування та проведення сільськогосподарських виставок слугував указ «Про заснування по губерніях виставок землеробства, худоби та сільських ремесел». В даному законодавчому акті одним з важливих кроків, спрямованих на заохочення, удосконалення та розповсюдження сільського господарства, імператор Микола I визнав необхідність проведення таких заходів. Отже, початком повноцінної сільськогосподарської виставкової діяльності в українських губерніях прийнято вважати 21 грудня (9 грудня за с. ст.) 1842 р., коли з ініціативи міністра державного майна П. Д. Кисельова імператор Микола I підписав даний указ. Було заплановано розпочати влаштування виставок з наступного 1843 р. Спочатку цей закон був зорієнтований саме на південь імперії (Херсонську, Катеринославську та Таврійську губернії). Виставки проводили кожен рік в кожній з губерній по черзі. Згодом дана практика стала поширюватися і в інших частинах імперії. Розпорядження виставками доручалося вибраному у кожній губернії комітету, що складався з губернського очільника дворянства, керуючого палатою державного майна і трьох поміщиків, призначених на запрошення губернського очільника дворянства. Відповідно до цього закону «до оцінки на заході допускалися продукція землеробства, худоба та вироби сільських ремесел», гроші на нагороди та премії відпускалися з державних коштів. Для нагородження запроваджувалися також спеціальні виставкові медалі з золота та срібла [8]. У березні 1845 р. повноваження щодо організації

та проведення таких виставок були остаточно закріплені за Міністерством державного майна та Департаментом землеробства [9].

Інформація про саму виставку та все, з нею пов'язане, отримана з невеликої за об'ємом книги «Описание выставки сельских произведений бывшей в Полтаве в 1863 году», надрукованій у 1864 р. в полтавській типографії М. М. Гордона з дозволу губернатора. Автор не був зазначений, що дає підстави вважати цю роботу колективною і зібраною з рукописного звіту самої виставки [10, с. 3-4].

Для управління виставкою був зібраний комітет під головуванням полтавського губернатора О. П. Волкова. Членами комітету стали: губернський очільник дворянства С. І. Кованько, управляючий місцевою палатою державного майна генерал-майор Г. В. Яковлев і три комісари від дворянства: генерал-майор П. В. Щербинський, штабс-ротмістр Я. Е. Капітаненко і поміщик К. І. Башкірцев. Розпорядником виставки був призначений старший чиновник при губернаторі Могилевський. Окрім того, у до складу комітету були запрошені: віце-губернатор М. О. Вєсьолкін і міський голова купець 1-ї гільдії Тенгілеєв (як представник від містян). Також для допомоги в організації виставки від Міністерства державного майна був призначений чиновник для спеціальних доручень І. О. Волков та запрошений член-кореспондент Імператорського вільного економічного товариства полтавський купець 2-ї гільдії Петро Михайловський [10, с. 4].

Виставка була невеликою і її розмістили у м. Полтава у будинку Училища для дітей канцелярських служителів та обладнали в дворі необхідні приміщення для відділень з місцями для худоби, землеробських знарядь тощо [10, с. 4-5]. Будинок був зруйнований ще в 1870-х рр.; до наших часів дійшла гравюра з його зображенням. До прикладу, пізніше губернську виставку в м. Полтаві вже не могли провести в одній великій будівлі та прибудованих

навколо неї спорудах; для цього відводилися спеціально обладнані павільйони на території в межах міста. Так, у період з 18 вересня по 3 жовтня 1909 р. (5-20 вересня за с. ст.) для губернської виставки була відведена вся Сінна площа (Ярмаркова площа) [11, с. 3].

Кількість учасників з експонатами на заході становила: від дворян 10 з 92 експонатами; з інших верств – 19 з 233 експонатами; від державних селян і козаків – 62 з 92 експонатами; від інших невстановлених верств – 4 з 15 експонатами. Всіх експонентів було 95 осіб з 432 експонатами. Виставку протягом її роботи відвідало близько 6000 осіб [10, с. 56-57].

На виставці зафіксована робота наступних 12-ти відділень: землеробства, городництва і садівництва, лісництва, бджільництва, шовківництва, льняних і інших виробів, вовняних виробів, дерев'яних виробів, глиняних виробів, шкіряних виробів, землеробських знарядь і машин, скотарства. Але на той час система проведення виставок тільки зароджувалася, так як і система оцінювання та нагород на них. Хоча вже на ній бачимо нагородження медалями учасників-переможців. Видано нагород переможцям: медалей срібних великих – 2; медалей срібних малих – 10; похвальних листів – 11; грошова премія у 5 крб. – 1; грошова премія у 3 крб. – 2; грошова премія у 2 крб. – 2 [10, с. 47-48]. Потрібно зазначити, що в той час сама процедура та система нагороджень експонентів сільськогосподарських виставок у Російській імперії ще перебувала у процесі становлення та формування.

В описі виставки також подані правила проведення для сільськогосподарських виставок від Міністерства державного майна 1836 р., але не в повному об'ємі, а лише фрагментарно [10, с. 26].

Виставка 1863 р., порівняно з попередніми аналогічними двома виставками у Полтаві, представила на огляд меншу кількість експонатів. Так, у 1853 р. було представлено 1618, а в 1858 р. – 1323 експонати. На описуваному

ж заході їх було всього 432, що пояснюється посиленням правил відбору експонатів. У попередніх заходах до участі приймалися всі предмети сільського господарства та промисловості, а на 3-ю виставку відібрано лише схвалені Комітетом експонати [10, с. 45-46].

Кошти і нагороди, що лишилися після виставки (2 золоті медалі, 3 срібних медалі, 43 бланки свідоцтв до нагород і похвальних листів та 267 крб. 95 коп.) були повернуті до Департаменту землеробства Міністерства державного майна. Представлено повний список нагороджених осіб, серед яких були всі верстви населення: від титулованих аристократів, поміщиків та купців (напр. князь С. В. Кочубей та купці брати Михайловські) до простих козаків та селян [10, с. 48-49].

Варто зауважити, що цінувалися не лише грошові нагороди. Похвальні листи й медалі були особливо бажаними як у середовищі простого селянства та дрібних ремісників, так і серед середніх та великих землевласників і підприємців. Від отриманих нагород збільшувався не тільки престиж переможця, а й продаж його товару – як високо оціненого з боку держави. І навіть бронзові медалі і нагородні листи мали свою цінність для експонентів виставок. Знаючи це деякі з них вдавалися до фальсифікацій своєї продукції з метою покращення якості. Так, наприклад, були зафіксовані випадки відбору кращого зерна та насіння з основної маси врожаю, показ чужих снопів, фіксування для виставки неправдивої кількості та якості врожаю тощо [12, с. 19]. У 1860-х рр. значення таких нагороджень для експонентів з середовища простого селянства та міщанства було колосальним і високо цінувалося як ознака професійних здобутків та престижу.

Висновки. Встановлено, що Полтавська губерньська виставка 1863 р. була важливою подією в економічному та соціокультурному житті регіону, а також найбільш резонансним і масовим заходом презентації досягнень в галузях

сільського господарства та промисловості губернії. Зазначену виставку не можна вважати суто сільськогосподарською в сучасному розумінні. На ранньому етапі такі виставки, окрім сільськогосподарських експонатів, включали також і предмети кустарних ремесел і продукцію фабрик, розташованих у губернії. Встановлено, що нагороди виставок поділялися на три основні типи: 1) медалі; 2) паперові похвальні листи та почесні відгуки; 3) грошові премії. На жаль, в описі виставки не зазначений зовнішній вигляд медалей і похвальних листів та їхній дизайн. Також залишається відкритим питання про нормативно-правове регулювання нагороджень сільськогосподарських виставок у 1860-х рр. Поряд із цим, у зазначений період публічні сільськогосподарські виставки вже зайняли важливе місце в економічному й культурному житті українських губерній. Для більшості регіонів публічні огляди стану місцевих господарств і підприємств були важливою подією і впливали позитивно на розвиток сільського господарства, промисловості, торгівлі, технічного і соціального прогресу.

Список використаних джерел та літератури

1. Бутник-Сіверський Б. С. Українське народне мистецтво на виставках-ярмарках 1840-1850-х років. *Народна творчість та етнографія*. № 2. Київ, 1981. С. 64–68.
2. Костриця М. Ю. Сільськогосподарська і промислово-ремісничя виставка 1901 р. в Бердичеві. У кн.: Бердичівська земля в контексті історії України: Науковий збірник Велика Волинь: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. 1998. Т. 19. Житомир: МАК, С. 86–87.
3. Присяжнюк М. Сільськогосподарські виставки для потреб тваринництва: історичний аспект (др. пол. XIX поч. XX ст.). *Історія науки і техніки*. Т. 8. Вип. 1 (12). Київ, 2018. С. 210–217.
4. Маслов М. Участь українських кустарів у сільськогосподарських та промислових виставках XIX – поч. XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Вип. 1. Тернопіль, 2012. С. 36-44.

5. Донік О. М. Київська Всеросійська виставка 1913 р. як виразний приклад презентації досягнень у модернізації економіки й міського життя. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: 36. наук. пр. Вип. 25. Київ, 2016. С. 50–69.

6. Довгору́к Ю. О. Нагородження експонентів на Полтавській губер́нській сільськогосподарській виставці 1863 року. *Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра*. Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої ювілейним датам: 160-річчю Полтавського товариства сільського господарства, 105-річчю Полтавського державного аграрного університету, 90-річчю від дня народження Героя України С. С. Антонця (1935–2022), м. Київ 17–18 вересня 2025 р. Київ, 2025. С. 236–238. DOI: <https://doi.org/10.31073/978-617-8466-36-7>.

7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1825–1881 гг. Т. 12. Ч. 2. № 10834. С. 1039–1053.

8. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1825–1881 гг. Т. 17. Ч. 2. № 16307. С. 196.

9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1825–1881 гг. Т. 20. Ч. 1. № 18859. С. 294–295.

10. Описание выставки сельских произведений бывшей в Полтаве в 1863 году. Полтава: Типография М. М. Гордона, 1864. 52 с.

11. Полтавская сельскохозяйственная выставка, устраиваемая Полтавским обществом сельского хозяйства с 5-го по 20-е сентября 1909 года: положение о выставке и программа. Полтава, 1909. 55 с.

12. Зенченко Т. В. Для чего устраиваются выставки по селам. Полтава: Библиотека Хуторянина, 1914. 25 с.

References

1. Butnyk-Siverskyi, B. S. (1981). *Ukrainske narodne mystetstvo na vystavkakh-iarmarkakh 1840-1850-h rokiv* [Ukrainian folk art at exhibitions and fairs of the 1840s-1850s]. *Narodna tvorchist ta etnografia – Folk art and ethnography*, 2. Kyiv, (pp. 64–68) [In Ukrainian].

2. Kostytsia, M. Yu. (1998). *Silskohospodarska i promyslovo-remisnycha vystavka 1901 r. v Berdychevi* [Farming and industrial and handicraft exhibition of 1901 in Berdichev]. In: *Berdychivska zemlia v konteksti istorii Ukrainy: Naukovyi zbirnyk Velyka Volyn: Pratsi zhytomyrskoho naukovo-kraieznavchoho tovarystva doslidnykiv Volyni* [Scientific collection Great Volyn: Proceedings of the Zhytomyr Scientific and Local History Society of Volyn Researchers]. Vol. 19. Zhytomyr, (pp. 86–87) [In Ukrainian].

3. Prisyazhnyuk, M. (2018). *Silskogospodarski vistavki dlya potreb tvarinnitstva: istorichnii aspekt (dr. pol. XIX poch. XX st.)* [Agricultural exhibitions for the needs of livestock breeding: historical aspect (late 19th – early 20th

centuries)]. *Istoriya nauki i tekhniki etnografiia – History of science and technology*, vol. 8, issue 1 (12). Kyiv, (pp. 210–217) [In Ukrainian].

4. Maslov, M. (2012). Uchast ukrainskykh kustariv u silskohospodarskykh ta promyslovykh vystavkakh XIX – poch. XX st. [The fate of Ukrainian handicrafts at the agricultural and industrial exhibitions of the 19th century. XX century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka* [Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatiuk], issue 1. Ternopil, (pp. 36–44) [In Ukrainian].

5. Donik, O. M. (2016). Kyivska Vserosiiska vystavka 1913 r. yak vyraznyi pryklad prezentatsii dosiahnen u modernizatsii ekonomiky y miskoho zhyttia [The Kyiv All-Russian Exhibition of 1913 as a vivid example of the presentation of achievements in the modernization of the economy and urban life]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr.* [Problems of the History of Ukraine in the 19th – early 20th Centuries: Collection of Scientific Proceedings], issue 25. Kyiv, (pp. 50–69) [In Ukrainian].

6. Dovhoruk, Yu. O. (2025). Nahorodzhennia eksponentiv na Poltavskii hubernskii silskohospodarskii vystavtsi 1863 roku [Awards to exhibitors at the Poltava Provincial Agricultural Exhibition of 1863]. *Naukovo-innovatsiyni rozvytok ahrovyrobnytstva yak zaporuka prodovolchoi bezpeky Ukrainy: vchora, sohodni, zavtra. Materialy VIII Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachenoï yuvileinym datam: 160-richchiu Poltavskoho tovarystva silskoho hospodarstva, 105-richchiu Poltavskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu, 90-richchiu vid dnia narodzhennia Heroia Ukrainy S. S. Antontsia (1935–2022), m. Kyiv 17–18 veresnia 2025* [Scientific and innovative development of agricultural production as a guarantee of food security of Ukraine: yesterday, today, tomorrow. Materials of the VIII All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the anniversary dates: 160th anniversary of the Poltava Agricultural Society, 105th anniversary of the Poltava State Agrarian University, 90th anniversary of the birth of the Hero of Ukraine S. S. Antonets (1935–2022), Kyiv, September 17–18, 2025. Kyiv, 2025]. Kyiv, (pp. 236–238). DOI: <https://doi.org/10.31073/978-617-8466-36-7>. [In Ukrainian].

7. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1825–1881 gg. [Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Collection 1825–1881]. Vol. 12, part 2, no. 10834, pp. 1039–1053 [In Russian].

8. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1825–1881 gg. [Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Collection 1825–1881]. Vol. 17, part 2, no. 16307, p. 196 [In Russian].

9. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie 1825–1881 gg. [Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Collection 1825–1881]. Vol. 20, part 1, no. 18859, pp. 294–295 [In Russian].

10. Opisanie vystavki selskikh proizvedenii bivshei v Poltave v 1863 godu [Description of the exhibition of rural works held in Poltava in 1863]. Poltava [In Russian].

11. Poltavskaya selskokhozyaistvennaya vystavka, ustraivaemaya Poltavskim obshchestvom selskogo khozyaistva s 5-go po 20-e sentyabrya 1909 goda: polozhenie o vystavke i programma [Poltava Agricultural Exhibition, organized by the Poltava Agricultural Society from September 5 to 20, 1909: exhibition regulations and program]. Poltava [In Russian].

12. Zenchenko, T. V. (1914). Dlya chego ustraivayutsya vystavki po selam [Why are exhibitions organized in villages?]. Poltava [In Russian].